

Ἐντιστρέφεται τώρα ἡ τάση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἐάν πρὶν ἐβιάδιζε πρὸς τὸ ἀπόλυτο, τώρα κατεβαίνει ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο πρὸς τὸ συγκεκριμένο. «Ἐάν θέλῃς νὰ προχωρήσῃς στὸ ἄπειρο, πῆγαινε μονάχα στὸ πεπερασμένο πρὸς ὅλες τὶς πλευρές». Ἐκτὸς τῆς στιγμῆς αὐτῆς ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος εἴτε κατέχεται ἀπὸ τὸν πόθο νὰ ἐνωθῇ ἐρωτικά μὲ τὸ πᾶν, εἴτε θέτει τὸν ἑαυτό του ὡς ἀρχὴ αὐτεξούσιας καὶ αὐτοδιδόναιμης ζωῆς, συναισθάνεται ἀπόλυτα τὴν αἰωνιότητα τῆς στιγμῆς. Δὲν ζῆ πιά γιὰ κάτι ἄλλο ἔξω ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ ζῆ γιὰ τὴν ἰδίαν αὐτὴν ζωὴν, ἢ τὴν στιγμὴν τῆς ζωῆς του, παριστάνει τὸ ἀπόλυτο. Ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς καὶ ἡ ζωὴ τῆς ἰδέας εἶναι μέσα του τώρα τὸ ἴδιο. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν εἶναι πιά ὑπερβατικὸς, ἀλλὰ τὸν ἔχει ἡ ζωὴ του μέσα της. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐντελέχεια.

Κάθε ὄραμα μέσα του, ἀλλὰ καὶ κάθε πλάσμα γύρω του, ποὺ γίνεται κι' αὐτὸ ὄραμα, εἶναι λόγος, ἔκφραση τῆς αἰωνιότητος. Ἐκτὸς τῶν κρίσεων τοῦ ἀγροῦ ὡς τὸ ἐσώτατο αἰσθητικὸ καὶ ὀργανικὸ συναίσθημα φανερόνεται ἡ ἴδια αἰωνιότητα. Ἀποκαλύπτεται ὁ ἴδιος λόγος, ὅχι ὅμως πιά ὡς δύναμη πέρα ἀπ' αὐτόν, οὔτε πέρα ἀπ' τὴν ζωὴν, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτόν καὶ μέσα στὴν ζωὴν. Τὸ αἰώνιο δὲν εἶναι πιά γιὰ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπο κάτι ἀντίθετο πρὸς τὴν ζωὴν — ὅπως τοῦ φαίνονταν πρὶν — ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ἡ ἴδια ἡ στιγμὴ τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ αἰωνιότητα· ἔτσι καθαγιάζεται ἡ στιγμὴ μέσα του.

Ἀλλὰ ποτὲ δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος νὰ εἰπῇ στὴν στιγμὴν ποὺ τὴν λαμπρύνουν οἱ ἀχτίνες τῆς αἰωνιότητος «μ ε ἴ ν ε». Τὸ χρέος τὸν ἀναγκάζει καὶ τὸν σπρώχνει νὰ προχωρήσῃ. Ἐτσι ἀνακαλύπτει παντοῦ τὴν αἰωνιότητα, παντοῦ τὴν ἀθανασία τῆς ζωῆς. Πρὸ παντὸς ὅμως μέσα του. «Ἐγώμαι αἰώνιος γιὰ τὴν ὑπάρχω», λέει ὁ Προμηθεὺς τοῦ Goethe. Ἡ παρουσία τοῦ αἰωνίου εἶναι μέσα σὲ κάθε στιγμή τοῦ θνητοῦ. Κάθε στιγμή τοῦ θνητοῦ εἶναι καὶ μιά

ἀναπνοή τοῦ ἀθανάτου. Ἡ εὐθύνη ποὺ αἰσθάνεται ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, τὸ ἀπόλυτο χρέος ποὺ τὸν βαρύνει γιὰ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς, ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀρπαχθῆ ἄπραχτη ἀπὸ τὸ χρόνο, πηγάζει ἀπὸ τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς αἰωνιότητος τῆς στιγμῆς. Γιὰ κάθε στιγμή ποὺ δὲν γεμίζεται μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ παγκόσμιου λόγου, ποὺ δὲν μεταβάλλεται σὲ ἀπόφραση τῆς βουλήσεως, φέρνει βαρύτερη εὐθύνη ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος. «Ἡ ζωὴ εἶναι χρέος, ἔστω καὶ ἂν διαρκούσῃ μονάχα μιὰ στιγμή».

Ἡ συνείδηση αὐτὴ τοῦ χρέους βάζει τὴν ψυχὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀκοίμητη ἔγνοια καὶ τῆς δίνει ἀλύγιστη ἔνταση. Κι' ὅμως κάποτε εἶναι τόσο τὸ βάρος τοῦ χρέους, ποὺ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ζητάει ἀνιάπανση ἢ καὶ φαίνεται πὺς λυγίζει ἡ ἀντοχὴ τῆς ψυχῆς του. Ἔναι ἡ δραματικώτερη στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πανίσχυρη προσωπικότητα, ἂν καὶ ἔχη μέσα της τὸ νόμο καὶ τὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς της, ἂν καὶ ἔξουσιάζῃ ἀπόλυτα τὸ χρέος της, ἐν τούτοις θάλλεγε κανεὶς πὺς κάποτε, καὶ μάλιστα στὴν ἀκμὴ τῆς ὠριμότητάς της καὶ τοῦ μεγάλου της πόνου — τὴν ὥρα ποὺ κρίνει τὴν τύχη τοῦ κόσμου — λυγίζει κάπως ἀπὸ τὸ βαρὺ τὸ χρέος ποὺ τῆς θέτει ἡ θεὰ μοῖρα, αἰσθάνεται κάποιον δέος γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ της, καὶ γέρνει στοὺς κόλπους τῆς μυστικῆς δυνάμεως ποὺ συνέχει τὰ πάντα μὲ τὸν περιλυπὸ ἐκεῖνον λόγον στὰ χεῖλη, ποὺ ἐκφράζει ὅλη τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πνεύματος: «πάτερ, παρένεγκε τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ». Τὸ πάθος τῆς βουλήσεως κοπάζει κάπως, ἡ τιτανικὴ δραμητικότητα χαλαρώνεται, καὶ τὸ πνεῦμα ἀναπαιύεται γιὰ μιὰ στιγμή μέσα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μυστικῆς, τῆς ἄφρονος μητέρας τοῦ παντός.

Τὸ χρέος ὅμως ἀγρυπνεῖ, ὅπως τ' ἀκοίμητο εἶναι τοῦ κόσμου. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ποὺ ζήτησε γιὰ μιὰ στιγμή τὴ γαλήνη μέσα στὴ μυστικότητα τοῦ μητρικοῦ κόλ-

που, τῆς φύσεως, ξαναδοκιμάζει τώρα τὸ χρέος στὴν ἀπόλυτη ἀπαιτητικότητα καὶ ἀναγκαιότητά του. Τὸ χρέος τὸν ἀναγκάζει νὰ φέρῃ τὸν παγκόσμιο λόγο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνιαῖο λόγο τῆς ἱστορίας, νὰ φέρῃ γενικὰ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου μέσα στὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐκεῖ νὰ θυσιάσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἀπόλυτη αὐτονομία του καὶ νὰ συνυποταχθῇ μέσα στὴν ὁλότητα. Τὸν περιορίζει βέβαια τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ὑποταγῆς στὴν ὁλότητα, ἀλλὰ δὲν τὸν καταδυναστεύει πιά, γιατί ἡ ἐλευθερία του εἶναι τώρα θρεμμένη μὲ τὸν πανίσχυρο λόγο τοῦ ἀπολύτου. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς ὄχι μόνον δὲν τοῦ εἶναι κίνδυνος ἀλλὰ, ὅσο παράδοξο κι' ἂν φαίνεται, σημαίνει ἓνα νέο ἄνοιγμα, ἓνα μέγαλωμα τῆς προσωπικότητας, γιατί ὁ περιορισμὸς αὐτός, ποὺ γίνεται ὕστερα ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ ἐνιαίου λόγου τῆς ἱστορίας, εἶναι τὸ ἀληθινὸ ξάπλωμα τῆς προσωπικότητας, γιατί μονάχα μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνία, μονάχα μέσα σ' ἓνα ἀπὸ ἱστορικὸ ἔδαφος συναντάει ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τὰ προβλήματα καὶ τὰ χρέη ποῦ, ἂν τ' ἀκολουθήσῃ πρὸς ὅλες τὶς πλευρές, θὰ ξαναφθάσῃ στὸ ἀπόλυτο.

Ἡ κοινωνία τοῦ εἶναι τώρα ὁ τύπος ὅπου ἐνσωματώνεται ὁ λόγος, τὸ στάδιο τῶν θετικῶν του ἀγώνων. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀναφέρει τὸ ἀπόλυτο στὴ συγκεκριμένη μορφή τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ προσδιορίζει τοὺς σκοποὺς μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας μὲ τὸ ἀπόλυτο, ἀποχτᾶ καὶ ὁ ἴδιος ἐμπράγματη σημασία, φθάνει στὸν ἱστορικὸ του περιορισμό, γίνεται ὄργανο τῆς ἱστορικῆς ιδέας. Τώρα περιορίζει ἀληθινὰ τὴν ὑποκειμενικότητά του, τώρα ποὺ ἀπλώνεται μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ στὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ὁλότητας, τώρα θέτει τὸ ἀθάνατο στοιχεῖο τῆς προσωπικότητάς του. Ἡ ἐλευθερία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἀποχτᾶ τώρα τὸ ἀληθινὸ πλήρωμά της. Μονάχα μέσα σὲ ἱστορικὰ δημιουργήματα, μονάχα μέσα στοὺς συγκεκριμένους σκοποὺς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνίας εἶναι δυνατόν ν' ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ

ὑφαιθῆ ἢ ἀτομικότητα ἀπὸ τῆ χρονικότητά της σὲ ὑπερπροσωπικούς σκοπούς. Ἐδῶ ἀποχτᾶ συγκεκριμένο χαρακτήρα καὶ γίνεται γνήσια ἢ ἐλευθερία τῆς προσωπικότητας.

Π ο τ ἔ ὅμως οἱ ὑπερπροσωπικοὶ σκοποὶ τῆς κοινωνίας δὲν μετριῶνται μὲ τὰ μέτρα τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνικῆς μάζας, π ο τ ἔ οἱ σκοποὶ τῆς κοινωνίας δὲν τίθενται ἀπὸ τὴν ἀδιαφοροποίητη μᾶζα. Ἡ μᾶζα εἶναι ἀπλή ὕλη τῆς κοινωνίας. Πραγματικὴ κοινωνία καὶ πραγματικὴ ἐλευθερία μέσα στὴν κοινωνία ὑπάρχει μόνάχα ὅταν οἱ ὑπερπροσωπικοὶ σκοποὶ ἔχουν τὴν πολυμορφία, τὴ διαφοροποίηση καὶ τὴν ἱεραρχία ἐκείνη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ποιοτικὴ ἀνισότητα --- ὅχι βέβαια τὴ νομικὴ, τὴν πολιτικὴ ἢ καὶ τὴν οἰκονομικὴ --- μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας. Ἡ ποιοτικὴ ἀνισότητα, ἢ ἡ θικὴ καὶ ἢ πνευματικὴ, εἶναι ἡ προϋπόθεση κάθε ἀληθινῆς κοινωνίας.

Μόνον ἐκεῖ ὅπου προστατεύεται καὶ καλλιεργεῖται ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ δικαία κοινωνία. Κάθε ἄλλη μορφή κοινωνίας --- καὶ ἂν ἀκόμα καταργῆ τὴ νομικὴ, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀνισότητα --- εἶναι ἀδίκη καὶ μάλιστα εἶναι περισσότερο ἀδίκη πολιτεία, γιὰτὶ ἀδικεῖ τοὺς ποιοτικὰ ἀνώτερους.

Τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς διαφορᾶς ἀνιμεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἔπεισε καὶ ἀνάγκασε ὅλους τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους τῆς ἱστορίας ν' ἀποκρούσουν τὴν κοινὴ δημοκρατικὴ ἰσότητα καὶ ν' ἀντιμάχονται ὅλους ἐκείνους τοὺς λαοπλάνους ποὺ, γιὰ ν' ἄχουν τὴν εἰρήνην τῆς μάζας, τῆς ὑποσχεθήκανε, ὅχι πραγματικὴ ἐλευθερία, ποὺ ἐξαγοράζεται μὲ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ χρέους ποὺ τίθεται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἰσότητα ποιοτικὴ. «Νομοθέτες καὶ ἐπαναστάτες, λέει ὁ Grote, ποὺ ὑπόσχονται μαζί τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἐλευθε-

ρία, είναι φαντασιωκόποι και ἀγῦρτες». Τὴν ἰσότητα μπορεῖ κάποιος νὰ σοῦ τὴν δώση, ἐνῶ τὴν ἐλευθερία δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ σοῦ τὴν χαρίσῃ. Εἶναι ἀγαθὸ πὺ κερδίζεται ὕστερα ἀπὸ μεγάλη ἐσωτερικὴ πάλη καὶ Οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ σου. Ἡ ἐλευθερία εἶναι χρέος καὶ ὄχι δικαίωμα.

Ἐκπληρωτὴς αὐτοῦ τοῦ χρέους εἶναι ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ ἄριστος τῆς κοινωνίας. Ὡς ποῖὸ σημεῖο γονιμοποιεῖ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τὴν κοινωνία, μέσα σὲ πόσα μέλη τῆς κοινωνίας θροιάζεται τὸ πνεῦμά του, τοῦτο δὲν ἔχει ἀπόλυτη σημασία. Ἀπόλυτη σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, γιὰ τὸ μέσα τοῦ παίζεται τὸ δράμα τῆς ἱστορίας, μ' αὐτὸν προχωρεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας στὸ δρόμο του. Τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ἕστω καὶ ἓνας πὺ γίνεται πραγματικὸς μύστης τοῦ πνεύματος πὺ διέπει ἓνα λαὸ εἶναι καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ λαὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὴ λεγόμενη γενικὴ μόρφωση πὺ ἐγκαθιδρύει μέσα στὴν κοινωνία τὴν μετριοκρατία. Ἐνα συναίσθημα τοῦ Goethe, λέει ὁ Gundolf, εἶναι καὶ γιὰ τὴν ἴδια τύχη τοῦ λαοῦ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅλες τὶς πνευματικὲς ἐπιδημίες πὺ τὸν μαστίζουν.

**

Ἄν ὅμως μέσα στὴν κοινωνία βρῖσκη ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τὸ στάδιο τῶν πρακτικῶν τοῦ ἀγῶνων, ἂν ἔδῳ μέσα ἀποχτιᾶ δριστικὴ μορφή ὁ λόγος του, τὴν πραγματικὴ ἀνάπαιυση καὶ λύτρωση τὴν βρῖσκει μονάχα ὅταν φθάσῃ στὴ σύνθεση τῶν ἀντιθέσεων, ἅμα καταλήξῃ στὴν coincidentia oppositorum in infinito.

Στὸ τρίτο αὐτὸ στάδιο τῆς ζωῆς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, σιὸ στάδιο τῆς ἀπόλυτης ἀκεραιότητος, ὁ ἔρως καὶ ὁ λόγος συνενώνονται μὲ τὸ μῦθο, ζοῦνε τώρα καὶ οἱ τρεῖς δυνάμεις ἀχώριστες μέσα στὴν ψυχὴ του. Παραδει-

γματα τέτοιες μεγάλης ζωής, όπου να συσταθμίζονται αρ-
 μονικά και οι τρεις αυτές εκφραστικές δυνάμεις της ψυ-
 χής, είναι ο Φαίδρος του Πλάτωνος και ο Φάουστ του
 Goethe. "Αν στην πρώτη εξόρμητη εδέσποζε μέσα στην ψυχή
 του πνευματικού ανθρώπου ο έρωσ ως τιτανική δραμητικό-
 τητα, αν ύστερα στον «δεύτερον πλοῦν», όπως λέει ο Πλά-
 των, όταν ο πνευματικός άνθρωπος περιμορίστηκε μέσα στην
 κοινωνία, κυριαρχούσε μέσα του ο λόγος, τώρα, στο κορύ-
 φωμα της ωριμότητας, εμφανίζεται ο μῦθος. "Όχι ένα απλό
 περιεῖθι, όπως πιστεύουν οι απλοϊκοί, αλλά εσώτατη εκ-
 φραστική προσπάθεια της ψυχής για τὰ μυστικά τὰ διὰ
 της και τοῦ σύμπαντος. Λόγος εἰκονικός και χρονικός είναι
 ο μῦθος για τ' ἀπόρητα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ συσταθμισμένος
 πρὸς τὸν ἀληθινό, τὸν ἐμπειρικό λόγο. Λόγος πλαισιωτικός
 είναι ο μῦθος για τὴ μοῖρα της ψυχής και τὸ εἶναι τοῦ
 κόσμου πέρα ἀπὸ τὸ χρόνο, ἀλλὰ πρεπωμένος, ζυγισμένος
 ἀπὸ ψυχὴ πολύπαθη και μεσομένη μέσα στὴ γνώση. "Ο
 μῦθος είναι καρπὸς βαθειᾶς μυστικότητας κι' ἀνελέπτου
 πόνου της ψυχής για τὴν τύχη της πέρα ἀπὸ τὸ χρόνο.
 Χρονικός συμβολισμὸς κάποιων ἀπορρήτων τοῦ κόσμου και
 της ψυχής πρὸς τὴν μοῖρα, ἕστερα ἀπὸ τόσο μακρόχρονο πόνου,
 της ἀποκαλύπτονται φανερότερα. Λέν καταπνίγει ὁμως ποτὲ
 ο μῦθος τὸ λόγο, οὔτε κατασιγάει ποτὲ τὸν ἔρωτα της ψυ-
 χής. "Αδελφώνεται μονάχα μαζί τους και σχηματίζουν κι' οι
 τρεις τὸν ὁλόκερο χορὸ της ψυχής. Κι' ὅπως ο κύκλος ἀρ-
 χίζει παντοῦ ἔτσι και στὸν κύκλο της ψυχής ἀρχίζουν τώ-
 ρα παντοῦ μαζί ο έρωσ, ο λόγος και ο μῦθος. "Η ἁμορφία
 της ζωής, πρὸ ἀρχίζει και φέγγει πέρα ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα
 πάθη, καταπνίγει τὴν ψυχὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ἐν-
 σταλάζει στὴν ψυχὴ του τὸ μέτρο, τοῦ εὐθιμίζει τὴν ἀμύτητη
 ἀρχικὰ ζωτικότητά του, τοῦ γαληνεύει τὸ ἀναταραγμένο
 στήθος. "Ο πλατωνικός Σωκράτης ἡρμειῖ μονάχα ἀφοῦ ἡ
 Διοτίμα τοῦ φανερώσει τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔ-

ρωτος, τὸ ἀγέραςτο κάλλος· ὁ ἰδρυτῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναπαύεται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες του μέσα στὶς πολιτεῖες τῆς Ἰουδαίας μονάχα ἅμα ἀτενίσθη «τὰ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ», ἡ τιτανικὴ ὀρμητικότητα τοῦ Goethe κατασιγάζεται μονάχα ἐν στιγμῇ ποὺ ἀτενίζει τὸν οὐρανὸ τῆς Ἰταλίας καὶ τὴν κλασσικὴ τέχνη καὶ βλέπει μὲ τὰ μάτια του πῶς καὶ θεοὶ ἀκόμα μποροῦν νὰ ζήσουν σὲ τοῦτον τὸν κόσμον.

Μέσα στὸ νοῦ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου κάποια τέτοια μεγάλη ὥρα συγχωνεύεται τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ὑπάρχει μονάχα παρὸν. Ὁ νοῦς ἀποχτᾶ συνθετικὴ συνόραση αὐτῶν τῶν ρηγμάτων τῆς ζωῆς· βλέπει μονομιᾶς τὴν ἰδέα τοῦ κόσμου στὴν ἐξέλιξή της. "Ἄν πρὶν, ὅταν ἐδέχονταν τὰ πρῶτα φωτίσματα, ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος ἐρίχνονταν μέσα στὸ χάσμα μεταξὺ ἰδέας καὶ πραγματικότητος· ἂν πρὶν ἡ ἴδια του ἢ παρουσία ἐχώριζε τὸν κόσμον σὲ εἶναι καὶ σὲ πρῆπει· ἂν πρὶν ἦταν ὁ ἴδιος ἢ τραγικὴ ἐνσάρκωση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κόσμου σὲ ἰδέα καὶ σὲ πραγματικότητα, τώρα ἀγκαλιάζει καὶ τὴν πραγματικότητα μὲ τὸ νόημα τῆς ἰδέας, βαφτίζει τὰ πράγματα μέσα στὴ ζωὴ τῆς ἰδέας. Τώρα γίνονται μέσα του ὅλα, καὶ τὰ εὐτελῆ καὶ τὰ πρόσκαιρα, σύμβολα τῆς ἰδέας, ἢ τὰ βλέπει ὅλα ὡς κομμάτια τῆς τραγικῶς διαμελισμένης ἰδέας τοῦ κόσμου. "Ἄν πρὶν, ὅταν ἄρχιζε νὰ λάμπη μέσα του ἡ ἰδέα, ὁ κόσμος τοῦ φαινόταν πολὺ κάτω ἀπὸ τὸ πρῆπει, τώρα τὸν βλέπει ὡς ἓνα κείμενο ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ διαβάσῃ καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἰδέας. "Ἄν πρὶν ἐχώριζε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἰδέα, τὰ περιφρονοῦσε γιὰ τὴν ἀπόστασή των ἀπὸ τὴν ἰδέα καὶ μὲ τὴν τιτανικὴν του ὀρμὴν τὰ σὺν ἐθλίβε μέσα στὸ λογισμό του, τώρα ζητάει νὰ τ' ἀνεβάσῃ πρὸς τὴν ἰδέα, τ' ἀναγκάζει ν' ἀνεβοῦν. "Ἄν πρὶν ἡ αὐτάρκειά του ἦταν ἀρνητικὴ, καὶ ἀντι-θετικὴ, κι' ἐξοῦσε μὲ τὴν ὀργὴν τοῦ τιτᾶνος κατὰ τοῦ κόσμου, τώρα ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος ἀποχτᾶ αὐτάρκεια θετικὴ. «Αὐτὸς αὐτῷ αὐτάρκης

πρὸς τὸ εὖ ζῆν καὶ διαφερόντως τῶν ἄλλων, ἰκιστα ἐτέρων προσδεῖται». Ἰσορροπεῖ μέσα στὰ πράγματα, φωτισμένος ἀληθινὰ ἀπὸ τὴν ἰδέα. "Ὅταν ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος φθάσῃ στὴν ἀποκατάσταση τῶν πάντων μέσα του, στὴ σύνθεση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φύσεως, ὅταν ὁ ἑαυτὸς του ὡς ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὄντοτητα συμπέσῃ μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ κόσμου — ἀδιάρρο-ρο ἂν εἶναι ἱστορία ἢ φύση — τότε τὸ ἓν γίνεται πᾶν, ἢ ἀτομικότητα συγχωνεύεται μὲ τὴν γενικότητα, κλείνεται τὸ χάσμα ποὺ ἀνοιξε ὁ ἴδιος πρῖν, αἴρεται ἡ ἀπό-στασις τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸ πᾶν. «Ἦν δὲ ἓν καὶ αὐ-τὸς διαφορᾶν ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν πρὸς ἑαυτὸν ἔχων οὔτε κατὰ τᾶλλα. Ἄλλ' ὥσπερ ἀρπαχθεὶς ἢ ἐνθουσιαστικῶς ἠτυχηῖ ἐν ἐρήμῳ καταστάσει γεγένηται ἀτρεμεῖ τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ οἰδιμοῦ ἀποκλί-νων, οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν στρεφόμενος, ἐστὼς πάντη καὶ οἶον οτᾶσις γενόμενος».

Ἡ συνόρασις ὄλων τῶν ἀντιθέσεων μέσα του, ἡ οὐσι-στικὴ συναίρεσή των καὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ γεγονότος εἶναι ἐκεῖνο ποὺ στὴ ζωὴ καλεῖται ὀρησκεία. Ὄρησκεία ἔχει μονάχα ἐκεῖνος ποὺ κατώρθωσε νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸ πᾶν, ἐκεῖνος ποὺ, ἀρκοῦ ὑψωθῆ, θὰ συνταυτίσῃ τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ πᾶν, μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου.

Ἦν δὲ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀληθινὰ πνευματικὸς ἄνθρω-πος χωρὶς αὐτὸ τὸ μεγάλο συναίσθημα. Αὐτὸ εἶναι ἡ πηγὴ κάθε ἀληθινῆς δημιουργίας καὶ, ὅπως λέει ὁ Goethe, «δὲν ὑπάρχει ἀληθινὰ μεγάλη ἐποχὴ μέσα στὴν ἱστορία, χωρὶς νᾶχη τὸ ρίζωμα της μέσα στὴ ὀρησκειότητα».

Ἡ σύνθεσις ἱστορίας καὶ φύσεως, ἐκεῖνου ποὺ εἶναι γέννημα τοῦ πόνου τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκεῖνου ποὺ εἶναι δη-μιουργημα τοῦ ἀπρόσωπου πόνου τῆς φύσεως, εἶναι ὁ σκο-πὸς ὁ τελικὸς τῆς ζωῆς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἦν δὲ

ὅσῳ ἡ φύσις μένει ἀπέναντι στήν ἱστορία ὡς κάτι ἀκατανόητο, ἀντίθετο πρὸς τὸ σκοπὸ τοῦ πνεύματος, δὲν ἡρεμεῖ πραγματικὰ ἢ συνείδηση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ὅσῳ ἡ ἱστορία, ὡς ἀνθρώπινος πόνος, εἶναι ἄσχετη μὲ τὴ φυσικὴ κοσμογονία, μὲ τὸν βαθύτερο ἀπρόσωπο λόγο τῆς φύσεως, ἓνα βαθύτατο χάσμα διχάζει τὴ ζωὴ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ διχασμὸς αὐτὸς γίνεται τραγικὸς στὰ πνεύματα ἐκεῖνα πού δὲν κατορθώνουν νὰ φθάσουν στὴ σύνθεση τοῦ λόγου τοῦ κόσμου, νὰ συνενώσουν τὴν ἱστορία καὶ τὴ φύσις μέσα σὲ μιὰ ἀνώτερη ἐποπτεία τῆς ζωῆς καὶ παραδέρνουν πάντα μέσα στὸν ἀνυπέρβλητο ἀγῶνα. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ἂν δὲν ἔχη τὴν τύχη νὰ φθάσῃ στὴ σύνθεση αὐτῆ τῶν ἀντιθέσεων, εἶναι ἓνα τραγικὸ πλάσμα, σπαράσσει μέσα στὸ διχασμὸ καὶ τὶς περισσότερες φορὲς συντρίβεται. Τυπικὰ παραδείγματα ὁ Kleist, ὁ Hölderlin καὶ αὐτὸς ἀκόμα ὁ Nietzsche. Τοῦναντίον, ὅταν ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος φθάσῃ στὴ σύνθεση ἱστορίας καὶ φύσεως, στὴν ὑπερβατικὴ συνόραση τῶν δυὸ αὐτῶν τρόπων τοῦ εἶναι, τότε καρπίζει ἢ ψυχὴ του καὶ ὁ νοῦς του ἀπόλυτα. Τὸ κάρπισμα τοῦτο σημαίνει καὶ ἀπόλυτη λύτρωση.

Εἶναι ὅμως βαρύτατη πλάνη νὰ πιστεῦν κανεὶς πὼς ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος φθάνει στὴ σύνθεση ἱστορίας καὶ φύσεως μονομιᾶς. Ὁ ἀμέτρητος πόνος εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν ὁδηγεῖ σ' αὐτὴ τὴ σύνθεση. Καταγίνεται μὲ ἀφάνταστη ὑπομονὴ στὰ μικρά, στὰ κομμάτια τῆς ζωῆς, ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὡς πρὸς ν' ἀστράψῃ μέσα του τὸ φῶς πρὸς τὰ ἐνώνει ὅλα. Σβήνει τὸ φῶς πρὸς ἀστραψε καὶ πάλι ὅλα ξαναγίνονται μέσα του κομμάτια. Ξαναρχίζει τὴ σκληρὴ δουλειὰ μὲ τὰ κομμάτια ὡς πρὸς κάποτε ξαναστράφτει τὸ φῶς. Ἡ σύνθεση γίνεται τώρα μέσα του ἀρτιώτερη. Τὸ ἄστραμα γίνεται καὶ ξαναγίνεται μέσα του ἐν ὅσῳ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἀνεβαίνει τὸν ἀνήφορο τῆς ζωῆς.

Τοῦ φέγγει γὰρ μιὰ στιγμή, βλέπει τὴν κορυφή καὶ πάλι χάνεται τὸ φῶς.

Αὐτὴ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ζωῆς τοῦ μεγάλου, ὡς ποὺ στὸ τέλος ἀνάβει μέσα του τὸ φῶς τὸ ἀκοίμητο καὶ ἀνεύπλωτο· κρητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἐστὶν ὡς ἄλλα μαθήματα, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίρνης οἶον ἀπὸ πυρὸς πηδίσαντος ἐξαφθὲν φῶς ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει». Στὴ σύνθεσις αὕτη τὴν ἀνεύπλωτη ἢ ἀτομικότητα χάνει δριστακῶς τὴν πεπερασμένη της σημασία καὶ γίνεται συγκεκριμένη μορφή τοῦ ἀπολύτου, γίνεται κεντρικὸ σημεῖο ἀπόλυτης μνήμης τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Τώρα ἀποχτιᾶ ἡ ζωὴ ὡς πνεῦμα, ὡς λόγος, τὴν καθολικὴ της συνόραση, βλέπει ἀπόλυτα τὸν ἑαυτὸ της. Ἡ χρονικότητα χάνεται, τὸ κομμάτισμα μέσα στὸ χρόνο παύει, γιὰτὶ ὁ χρόνος εἶναι τώρα ὁ ἴδιος μὲ τὸν λόγο τῆς ζωῆς, ὁ πόνος τῆς ζωῆς εἶναι τώρα ὁ ἴδιος μὲ τὸν καρπὸ τῆς ζωῆς.

Η ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Ο ΝΙΤΣΕ¹

Βιογραφικό σημείωμα. — Ὁ Νίτσε ἐγεννήθηκε στὰ 1844. Κατάγεται ἀπὸ οἰκογένεια ἱερέων. Σὲ ἡλικία πέντε ἐτῶν ἔχασε τὸν ἱερέα πατέρα του. Δέκα ἐτῶν ἐμπῆκε στὸ Γυμνάσιο. Λέκκα τεσσάρων χρονῶν ἔγινε δεκτὸς μὲ ὑποτροφία ὡς ἐσωτερικὸς μαθητὴς στὸ οἰκοτροφεῖο κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Schulpforta. Τὸ 1864 ἐμπῆκε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης, ὅπου ἐσπούδασε δυὸ χρόνια κλασσικὴ φιλολογία. Ἡ μετάκλησις ὅμως τοῦ καθηγητοῦ του Ritschl ἀπὸ τὴν Βόννη στὴ Λειψία ἀναγκάζει τὸν Νίτσε νὰ παρακολουθήσῃ τὸν δάσκαλό του. Μαζὶ μὲ τὸν Irwin Rhode διακρίνεται καὶ γίνεται ὁ καλύτερος μαθητὴς τοῦ Ritschl. Δημοσιεύει φιλολογικὲς ἐργασίες καὶ προτοῦ γίνῃ διδάκτωρ γίνεται κατὰ σύσταση τοῦ Ritschl τακτικὸς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας στὴν Ἑλβετία. Ὁ Ritschl ἔγραψε τότε πρὸς τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας τὰ ἑξῆς γιὰ τὸν μαθητὴ του: «Ὅσο πολλὰς καινούργιες δυνάμεις κι' ἂν εἶδα νὰ ἀναπτύσσωνται κοντὰ μου ἐδῶ καὶ 39 χρόνια, ποτέ μου ὡς τώρα δὲν ἐγνώρισα νέον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος τόσον ἔνωρὶς καὶ τόσο νέος νὰ εἶναι σ' αὐτὸν τὸν βαθμὸ ὄριμος, ὅπως ὁ Νίτσε. Ἄν δώσῃ ὁ Θεὸς καὶ ζήσῃ πολὺ, προφητεύω ὅτι αὐτὸς θὰ εὑρεθῇ μιὰ μέρα στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς γερμα-

1. Δημοσιεύθηκε στὴν «Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1953.

νικῆς φιλολογίας. Εἶναι ὁ λαιτρευτὸς ἄλλον τῶν νέων φιλολόγων ἐδῶ στὴ Λειψία. Θὰ εἰπῆτε ὅτι περιγρόφιον εἶναι φαινόμενο. Μάλιστα. Φαινόμενο εἶναι αὐτός. Ταυτοχρόνως εἶναι εὐγενικὸς καὶ μετροημένος». Ἀπὸ τὰ 1869 - 1879 ὁ Νίτσε ἦταν καθηγητὴς στὴ Βασιλεία, ὅπου ἦταν καὶ ὁ πολὺς J. Burckhardt, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε φίλια μεγάλη. Ἐπίσης ἐσχετίσθηκε ἐκεῖ μὲ τοὺς ἄλλους ἐξαιρετικοὺς ἐπιστήμονες, τὸν Bachofen, τὸν Heusler καὶ τὸν Rüttimeyer. Βαθύτατη ἄλλοις ἀλλαγὴ μέσα του, πραγματικὴ στρουγγιὴ τοῦ ἔφερε ἡ γνωριμία του μὲ τὸν Wagner καὶ τὴ μουσικὴ του. Ἀργότερα ὁ Νίτσε ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴ μουσικὴ τοῦ Wagner καὶ ἔγραψε τὸ περίφημο ἐκείνο μικρὸ του ἔργο «Nietzsche contra Wagner» (1888). Μὲ τὴ δημοσίευση ἄλλοις τοῦ ἔργου του «ἼΙ γέννηση τῆς τραγωδίας» ὁ Νίτσε ἔγινε ὑποπτος στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους καὶ οἱ σπουδασταὶ του ἀρχίσαν νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν. Στὰ 1879 σὲ ἡλικίᾳ 35 ἐτῶν ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθῆ γιὰ λόγους ὑγείας. Αὐτὴ εἶναι ἡ δεκαετία τῆς καθηγεσίας. Ἀκολουθεῖ ἡ δεκαετία τῆς μεγάλης συγγραφικῆς του παραγωγῆς (1879 - 1889). Ὁ Νίτσε στὰ δέκα αὐτὰ χρόνια γυρίζει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ μένη πουθενὰ πρὸ πολὺ ἀπὸ λίγους μῆνες. Ζητοῦσε τὸ κατάλληλο κλίμα γιὰ τὴν ὑγεία του. Ὡς «fugitivus errans» ἔζησε διὰ αὐτὰ τὰ χρόνια φτωχικὰ σὲ ἕνα ἀπλὸ δωμάτιο. Ἐνῶ τὰ πρῶτα του ἔργα «ἼΙ γέννηση τῆς τραγωδίας», «ἼΙ πρώτη ἀσύγχρονη παρατήρηση ἐναντὶον τοῦ Strauss» εὐρῆκαν συμπάθεια καὶ ἀντιπάθεια, τὰ ἄλλα του ἔργα δὲν εἶχαν καμμιὰ ἀπήχηση. Ὁ Νίτσε κατὰ τὸ διάστημα τῆς δεύτερης δεκαετίας εἶναι δλωσδιόλου λησιμονημένος. Μόνο τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς φωτεινῆς αὐτῆς δεκαετίας παρουσιάσθηκαν μερικὰ σημεῖα γιὰ τὴν ἐρχόμενη δόξα του· καὶ γι' αὐτὴν ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ποτὲ ἀμφισβάλει. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1889 σὲ ἡλικίᾳ 45 ἐτῶν ἐκάλυψε τὸν νοῦ τοῦ Νίτσε τὸ σφο-

τάδι τῆς τρέλλας. Μέσα σ' αὐτὸ ἔζησε ἕνδεκα δλόκληρα χρόνια. Τὸ 1900 ἀπέθανε.

Τὰ πρῶτα του σημειώματα γιὰ τὴν κλασσικὴ φιλολο-
γία τὰ ἔγραψε ὁ Νίτσε ἀπὸ τὸ 1867 ὡς τὰ 1868. Τὸν
ἀπασχολεῖ κατ' ἀρχὴν ζωηρότατα τὸ πρόβλημα τῆς μεθό-
δου τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν φιλόλογο
νὰ θυσιάσῃ τὸν ἑγωισμό του, τὴν ὑποκειμενικὴ του ἰδιοτρο-
πία καὶ γενικῶς τὶς κλίσεις του. Προχωρεῖ μάλιστα πρὸ
πολλῶν καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸν φιλόλογο νὰ ἀπονεκρώσῃ μέσα του
τὰ παρόντα. Ἡ θυσία αὕτη θὰ εἶναι δίχως ἀξία ἂν ταυ-
τοχρόνως ὁ φιλόλογος δὲν κυριευθῇ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό
γιὰ τὸ μεγάλο ἀντικείμενό του, γιὰ τὸν κλασσικὸ κόσμο.
Ἀλλὰ κατὰ βάθος δίχως αὐτὸν τὸν ἐνθουσιασμό οὔτε καὶ
εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ θυσία ἐκεῖνη, ἡ λήθη
τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μικροῦ ἐγώ. Τὸ καλύτερο ποῦ μᾶς
δίνει ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας, ἔτσι εἶπε ὁ Γκαίτε, εἶναι ὁ ἐν-
θουσιασμός. Αὐτὸν ἀκριβῶς ζητᾶει τώρα ὁ Νίτσε εἰδικῶς
γιὰ τὴν φιλολογία. Ἡ θεολογία, ἡ νομικὴ, ἀκόμα καὶ ἡ
ἰατρικὴ καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, δὲν γνωρίζουν πραγματικά,
κατὰ τὸν Νίτσε, τὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ τὸ κα-
τορθώνει μόνον ἡ φιλολογία. "Ὅμως, ἂν καὶ αὕτη εἶναι ἡ
ἀποστολὴ τῆς φιλολογίας, ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς
παρουσιάζει μιὰ κλίση καὶ προσήλωση σὲ δεύτερα πράγματα.
Ἐπάρχει ὁ φλοιὸς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς καρπὸς τοῦ κλασσικοῦ
πνεύματος. Πολλοὶ φιλόλογοι, αὐτὸ εἶναι τὸ παράπονο τοῦ
Νίτσε, καταγίνονται μὲ τὸν φλοιό. «Τὸ θέαμα εἶναι . . . λυ-
πηρό». Γιὰ νὰ φθάσωμε στὴν πραγματικὴ ἐκτίμηση τοῦ
ἀρχαίου κλασσικοῦ κόσμου καὶ ν' ἀξιολογήσωμε τὴν ἐπί-
δραση ποῦ εἶχε καὶ ἔχει στὸν πολιτισμό μας, μαθαίνομε,
λέγει ὁ Νίτσε, πολλά, ἀλλὰ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι σκεπτόμαστε λίγο,
δηλαδή μᾶς λείπει ἡ αὐτενέργεια. "Ὅχι ἐπειδὴ ὑπῆρξε κάτι,